

JENS ANDERSEN

LE
GO

HET VERHAAL VAN HET
SPEELGOED VAN DE EEUW

BIOGRAFIE

Houtsnijwerk

De jaren twintig

Heel lang geleden, in een sterrenstelsel hier heel ver vandaan...

Zo begint een beroemde vertelling die zich afspeelt in de ruimte, een vertelling die een rol zal gaan spelen in het verhaal waar je nu aan begint. Het begint in Denemarken, ver weg op het plateland in het najaar van 1915, toen een jonge ambachtsman uit West-Jutland hoorde dat in het provinciestadje Billund de werkplaats van een houtbewerker te koop stond.

Net als zijn verloofde was de jongeman opgegroeid op de winderige heidevelden van landelijk Denemarken, waar de mensen het niet breed hadden en de meesten als dagloner werkten. Als jongetje zorgde hij voor schapen en koeien, leerde hij uit te kijken voor mergelgroeven en adders, en wanneer er noodweer op komst was, wist hij beter dan wie ook in de omgeving een grote graven.

Hij was gezeltimmerman geworden, droomde van een dak boven zijn hoofd en praatte over een huwelijk en het leiden van een eigen zaak. Een paar van zijn broers en zussen hadden hem geholpen om bij de bank een lening af te sluiten van 10.000 kronen, en in februari 1916 kwam hij in het bezit van een wit huis van één verdieping en een werkplaats aan de rand van Billund, een dorpje in Jutland. Met de hulp van God – en die van de Varde Bank – zou alles goed komen. Op zijn vijftienvijftigste verjaardag in april trouwde Ole Kirk Christiansen met Hansine Kristine Sørensen en het jaar daarop schonk ze het leven aan de eerste van hun vier zonen.

Kjeld: Mijn opa werd in 1891 geboren in Blåhøj, een kleine twintig kilometer ten noorden van Billund. Hij groeide op in een gezin met zes jongens en zes meisjes, ieder met een tweede naam die mijn overgrootvader zelf had bedacht. Nou ja, de meisjes kregen geen tweede naam, omdat ze bij een huwelijk hun naam natuurlijk zouden veranderen. Een van de zonen werd Randbæk genoemd, de tweede Kamp, de derde Bonde. Mijn opa kreeg zijn voor- en tweede naam – Ole Kirk – van een gerespecteerde boer uit West-Jutland en lid van de Stænderforsamlingen, de Vergadering van de Landgoederen van het Rijk, waar mijn overgrootvader voor had gewerkt en bewondering voor had. Op zijn zesde zorgde mijn opa al voor de dieren en werkte hij op meerdere boerderijen, maar samen met een van zijn oudere broers werd hij uiteindelijk timmermansleerling. Net als andere gezellen reisde hij in het begin rond om te werken, maar al snel keerde hij terug naar huis om zijn oudere broer te helpen met de bouw van het postkantoor in Grindsted. In 1916 dook hij vervolgens op in Billund

Tegen het eind van de Eerste Wereldoorlog woonden er amper honderd mensen in Billund, dat gelegen was langs het spoor tussen de veel grotere plaatsen Vejle en Grindsted. Naast het stationsgebouw, dat ook dienstdeed als postkantoor, bestond Billund in 1916 uit vier of vijf grote boerderijen, een aantal huizen voor oudere mensen die niet langer op het land konden werken, een school, een coöperatieve zuivelfabriek, een levensmiddelenwinkel, een evangelisch ontmoetingshuis, het Missiehuis geheten, en de kroeg, die al snel zijn drankvergunning zou verliezen en als hotel zou heropenen waar geen drank werd geschonken. Grofweg dertig gebouwen in totaal, langs een onverharde grindweg met diepe greppels aan weerszijden. Als je op de weg wilde komen moest je al wankelend over een paar planken de greppel oversteken.

Het huis van Ole Kirk en Kristine, met de werkplaats aan de achterkant, stond helemaal aan het einde van de weg die Billund

uit voerde. Verderop lagen een paar bewerkte akkers en daarna strekten de heidevelden zich uit zo ver het oog reikte. Kilometer na kilometer aan bruinige heide die verwoed zijn best deed om wortel te schieten langs een zanderige landweg naar het westen.

Er werd gezegd dat een rijke man uit Kolding ooit door de parochie Grene reisde en Billund een 'godvergeten gat' noemde. Het klopt dat Billund in de jaren tien van de vorige eeuw slechts een stipje was op de boog die door de landweg door het stadje werd getrokken, maar in de jaren na de Eerste Wereldoorlog waren er genoeg tekenen van leven, vooral waar het God en de Heilige Geest betrof.

Het jonge paar vestigde zich in Billund tijdens een periode in de Deense geschiedenis waarin godsdienstbewegingen zich in rap tempo over het land verspreidden. Op de groeiende vakbondsbeweging in de grote steden na was de Indre Mission, een evangelische opwekkingsbeweging, de grootste volksorganisatie van het land. Door heel Denemarken verrezen onder godvrezende, spaarzame landbouwers missiehuizen, en rond 1920 hadden meer dan driehonderdduizend mensen, hoofdzakelijk uit de doorsnee landbouw- en arbeidersklasse, kleine plaatselijke gemeenschappen gevormd rond de principes van de Innerlijke Missie. Het was geen sekte, maar een religieus netwerk met vele vertakkingen die binnen het overkoepelende raamwerk van de Deense volkskerk elk hun eigen vroom-christelijke leven leidden. Veel priesters binnen die kerk onthielden leden van de Missie echter toegang tot de godshuizen.

Sinds de jaren tachtig van de negentiende eeuw waren al verscheidene opwekkingsgolven over de parochie Grene gespoeld. Tientallen jaren hadden er tal van religieuze stemmen geklonken, van katholieke en lutherse priesters, piëtisten en Moravische broeders (ook wel de Evangelische Broedergemeente genoemd) tot toegewijde moderne gelovigen en de zogenoemde '*grundtvigianen*', volgelingen van de psalmdichter Nikolai Frederik Severin Grundtvig en zijn ideeën over het christendom, cultuur, kerk en het vaderland.

Op 7 april 1916, de dag dat Ole Kirk vijftig werd, traden hij en Kristine in het huwelijk. In Billund ontfermden Karen en Peter Urmager, die in het bestuur van de Innerlijke Missie zaten, zich over de jonge nieuwkomers. Er ontstond een warme vriendschap, en toen Karen als oudere weduwe ziek werd, bracht Ole Kirk haar naar hun huis, waar ze tot haar herstel in zijn bed aansterkte.

In essentie geloofden leden van de Innerlijke Missie dat de mens van nature zondig is. Alleen door God te begrijpen en zijn hulp te aanvaarden kunnen we worden verlost en een aanvaardbaar leven leiden. De nieuwe timmerman van de stad en zijn vrouw hielden vast aan dezelfde overtuigingen, hoewel het er in huize Christiansen vaak vrolijker aan toeging dan in veel andere in de omgeving.

Kjeld: In die tijd vielen mensen in Billund in een van twee kampen. Zat je bij de Indre Mission, dan werd je beschouwd als een strenge heilige die al zijn tijd doorbracht in het Missiehuis. En daarnaast had je de grundtvigianen, die in hun relatie met God als nuchterder werden gezien. Ze troffen elkaar graag in het gemeentehuis. Net als mijn grootouders waren de meeste bewoners betrokken bij de Missie, maar beide groepen vonden het beter om niet meer dan strikt noodzakelijk te mengen met 'de anderen'. Dat duurde zelfs voort tot in de jaren vijftig van de vorige eeuw, toen ik opgroeide. Mijn twee zussen en ik wisten wie er bij de Missie zat en wie een aanhanger van Grundtvig was. Zowel mijn opa als oma was zeer gelovig, maar uit verhalen over mijn grootvader is duidelijk dat hij ook een gelukkig man was, 'eenvoudig' in de beste betekenis van het woord. Hij was erg open en eerlijk over zijn geloof en schreef graag 'als God het wil' en dat soort dingen in zijn brieven over het leiden van de onderneming. Ik denk niet dat hij mensen echt direct doceerde over God en Jezus, maar zijn eigen geloof was onwankelbaar, en tot zijn sterfdag was mijn opa ervan overtuigd dat hij zonder de hulp van God nooit het speelgoed bedacht en LEGO opgericht zou hebben.

Bovenaan facturen van de kersverse ambachtsman stonden de woorden 'Billund Maskinsnedkeri', ofwel 'Billund Houtbewer-

king & Timmerwerk'. Hoewel de meeste mensen in het stadje alleen maar goede dingen te zeggen hadden over Ole Kirks vakbekwaamheid, goede bedoelingen en sterke geloof, was het bedrijf, zelfs na een paar jaar en ondanks een veelbelovend begin, niet zo winstgevend als hij en Kristine hadden gehoopt. Tijdens de Eerste Wereldoorlog profiteerden boeren in Billund en andere districten van Denemarkens neutraliteit door graan en vlees te verkopen aan de oorlogvoerende landen en wat extra te verdienen door turf te produceren.

Met andere woorden, ze hadden het geld om hun bedrijf te herstellen, te herbouwen en uit te breiden, dus tussen 1916 en 1918 was er voor een ijverige jonge schrijnwerker en een meester-timmerman meer dan genoeg werk om zijn tanden in te zetten. Maar toen de oorlog ten einde was, trof de internationale financiële crisis ook Denemarken, en plotseling beseften plaatselijke boeren dat geld niet zo gemakkelijk beschikbaar was. In Billund en omgeving kampfden ze ook nog eens met schrale zandgrond.

Toch was er altijd wel vraag naar een goede timmerman, en Ole Kirk was zelfverzekerd. Hij nam zowel een gezelschap als een leerling in dienst, en voor grotere bouwprojecten trok hij plaatselijke werklieden aan. Hij stond bekend als een vriendelijke en benaderbare baas die zorgvuldig en gewetensvol werk van zijn mannen eiste.

Een van de favoriete beledigingen van de baas was 'een beetje nat', en als je een luie inborst had, zou je je baan bij Christiansen niet heel lang behouden. Was je daarentegen bereid om een blijvende inspanning te leveren en echt je schouders eronder te zetten, dan zou je in goede, zorgzame handen zijn. Slechts zelden gaf Ole Kirk zijn mannen op hun donder als ze een fout maakten. 'Daar leer je alleen maar van,' zei hij dan.

Een van de werklieden die door de jaren heen een hechte band opbouwden met Ole Kirk en zijn gezin was Viggo Jørgensen, 'Schrijnwerkers Viggo' genoemd. In 1917 kreeg hij een leerling-schap bij Billund Houtbewerking & Timmerwerk, waar hij de volgende acht jaar zou blijven. Dit had een diepgaande invloed op de manier van werken van de jongeman, niet alleen ten aan-

zien van zijn vak en zijn hoge ethische waarden, maar ook naar andere mensen en het leven in het algemeen.

Net als de vier zonen van Ole Kirk leerde Viggo, die was opgegroeid in een weeshuis van de Innerlijke Missie vlak bij Vejle, dat het leven niet alleen een geschenk was, maar ook plichten met zich meebracht. Als mensen werd van ons geëist dat we het beste maakten van wat ons was toevertrouwd. Viggo vergat dit nooit, en hij benadrukte het telkens weer in de memoires die hij later zou schrijven over zijn jaren bij de familie Christiansen, een autobiografie die hij uiteindelijk zou delen met de zonen van zijn baas.

Op een lentedag in 1917 arriveerde Viggo per trein vanuit Vejle in Billund, met een koffertje met daarin bijna alles wat hij bezat. In zijn zak had hij zijn hele fortuin: één kroon en tweeëntwintig øre, omgerekend ongeveer twintig eurocent. Ole Kirk haalde de knaap op van het station en liep met de fiets aan de hand met hem terug naar het huis en de werkplaats. Ze woonden tegenover de buurtwinkel, waar veel te veel mensen van de uitbater en zijn vrouw op krediet kochten en waar de boekhouding een grote puinhoop was. Ole Kirk zette de fiets op de kleine binnenplaats achter de woning en liet de verlegen jongen de plek zien waar hij zou wonen, onder een zadeldak boven de werkplaats.

‘Dit is je kamer, Viggo. Ik durf te wedden dat je bang bent om in je eentje hierboven op zolder te slapen?’

‘Nee,’ reageerde Viggo dapper, hoewel een eigen kamer met een bed, tafel en stoel voor deze jongen uit het weeshuis een nieuwe, overweldigende ervaring was. Beneden in de voorkamer maakte hij kennis met de vrouw van de baas, die hem grondig inspecteerde.

‘Hij ziet er een beetje iel uit, Ole.’

‘Ja, maar daar kunnen we iets aan doen,’ reageerde de baas.

Algauw voelde Viggo zich thuis. Hij was niet langer een van de vijftig of zestig ouderloze jongens in weeshuis Bredballe. Nu had hij zijn eigen plaats in een gezin waar elke maaltijd begon en eindigde met een gebed en oprechte dank aan God. Als er gasten

langskwamen, zongen ze kerkliederen, en Viggo mocht bij hen aanschuiven aan tafel en deel uitmaken van de gemeenschap. Op gewone dagen had hij zijn eigen vaste zitplaats onder de andere werkers – soms waren ze met z'n zessen of zevenen – die zich met de baas aan het hoofdeind om de tafel verzamelden. Christiansen las vaak hardop voor uit de devotiekalender van de Evangelische Broedergemeente en eindigde dan met een vers of twee uit het gezangboek, waar hij bijzonder van hield.

Ansichtkaart van begin twintigste eeuw. Billund gezien vanuit het westen, met de heide die over de grindweg kruipt. De witte gebouwtjes links zijn het huis en de werkplaats die Ole Kirk in 1916 kocht. *Plaatselijk archief, parochie Grene.*

Zoals gebruikelijk in het Denemarken van begin twintigste eeuw kreeg Viggo in de vier jaar die hij daar als leerling werkte geen loon, maar dus wel kost en inwoning. Ole Kirk stond hem ove-

rigens toe om de kleine houtkrullen en -spaanders uit de werkplaats te verzamelen, die hij voor 10 øre per zak als aanmaakhout verkocht. Soms ook hadden ouders uit de buurt een oppas nodig als ze 's avonds naar het Missiehuis of bij elkaar op de koffie gingen, en dit bood Viggo de kans om wat geld te verdienen. Eenmaal vertrouwd met de gereedschappen mocht hij van Ole Kirk de werkplaats na de reguliere werkuren gebruiken en oefende hij zijn handwerk door krukken, hoedenrekken, kleine boekenplanken, meubeltjes voor poppenhuizen en ander klein speelgoed te maken en in het stadje te verkopen.

‘Vergeet alleen niet wat je aan materialen gebruikt, Viggo!’ zei Christiansen. ‘En zorg ervoor dat je wordt betaald voor wat je verkoopt.’ Dat laatste kon wat lastig zijn in de parochie Grene, waar zelden veel contant geld in omloop was en ruilhandel aan de orde van de dag was. Zelfs voor klusjes als het repareren van een venster of het vervangen van delen van een oude deur vroegen de boeren Ole Kirk of ze hem in natura of een lagere prijs konden betalen.

Hetzelfde gebeurde tussen 1919 en 1921 tijdens de bouw van de kerk van Skjoldbjerg. De inmiddels veelgevraagde meester-timmerman van Billund kreeg de opdracht om de nieuwe galerij van de kerk van de parochie Grene te maken, met ruimte voor een groot orgel en zelfs nog meer zitplaatsen. Maar de kerk van Skjoldbjerg, ten zuiden van Billund aan de weg naar Vorbasse, was tot dan toe de grootste opdracht van Ole Kirk. Hij had de leiding over al het belangrijke timmerwerk: de enorme hoofdingang met een deur met smeedijzeren beslag, de kerkbanken, de kansel en het altaarstuk. Een houtsnijder van buiten het stadje kreeg de taak om de twaalf apostelen te vervaardigen, die Viggo vervolgens in de kleine nissen in het altaarstuk plaatste, terwijl de vergulder, wachtend om de discipelen van Jezus met bladgoud te bedekken, toekeek.